

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Н. П. Барановська

**УКРАЇНА—ЧОРНОБИЛЬ—СВІТ.
ЧОРНОБИЛЬСЬКА ПРОБЛЕМА
У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ. 1986—1999**

К.: Ніка-Центр, 1999. — 400 с., іл.

Здавалося б, що про Чорнобильську трагедію ми знаємо дуже багато, але, гортаючи щойно видану книжку кандидата історичних наук Н. П. Барановської пересвідчуємося, що це далеко не так. Прикметно, що наукову редакцію цього оригінального видання здійснив академік НАН України, директор Інституту історії України В. А. Смолій. Про унікальність цієї праці говорить і те, що це перша в українській історіографії спроба висвітлення масштабів Чорнобильської катастрофи та реакції на неї світової спільноти на основі використання широкого кола вітчизняних і зарубіжних джерел, зокрема й недоступних у попередні роки архівних матеріалів.

Н. П. Барановська глибоко вникла в суть проблеми, адже вона не один рік працювала в архівах Чорнобиля, а також державних і відомчих архівах Києва та Москви, де і дотепер не з усіх фондів знято гриф “таємно”. Ще до виходу цієї праці автор провела величезну роботу як головний упорядник двох збірників документів про цю планетарну трагедію. Отож, пройдуть роки, а такі праці, як оригінальні дослідження Н. П. Барановської, збережуть свою актуальність. Автор зуміла подолати спротив тих, хто на початку її роботи, а це був початок 90-х років, не допускав можливості чесного й правдивого висвітлення цієї жахливої трагедії. Інколи дослідниці дорікали, мовляв, навіщо вам братися за цю тему, і так чимало вже написано, але в своїй книзі вона довела, що подібного видання у нас немає. Маючи природний дар глибоко осмислювати події, Н. П. Барановська проявила і певну сміливість і неординарність свого таланту наукового аналітика.

Тому цілком поділяємо думку академіка В. А. Смолія, який зазначає у передмові: “Якщо ви хочете знайти й прочитати про міжнародні масштаби Чорнобильської катастрофи і реакції на неї тільки одну книгу, то пропонуємо вам, шановні друзі, книгу старшого наукового співробітника Інституту історії України Національної академії наук Наталії Петрівни Барановської — відомої серед фахівців своїми розумними й об’єктивними публікаціями з Чорнобильської проблематики”.

Структура запропонованої увазі читачів праці обумовлена об’єктивним ходом подій і охоплює три хронологічних відтинки часу, які характеризують різний рівень можливостей та усвідомленого розуміння необхідності активного залучення сил світової спільноти до ліквідації та мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС. Перший розділ охоплює 1986 р., коли, за радянською традицією, приховувалася достовірна інформація, натомість світовій громадськості офіційно нав’язувався заспокійливий тон сприйняття подій. Хоча в світі знали правду, мабуть, скоріше, ніж на батьківщині трагедії.

У другому розділі автор повертає увагу читачів до складного періоду, а саме, до останніх років перебування України в складі СРСР, коли проблеми, породжені Чорнобилем, накладалися на системну політичну та економічну кризу, що почала набувати дедалі ширших і глибших масштабів. Ці роки пов’язані з накопиченням більш детальної інформації про наслідки аварії, дослідження її причин, стан самої ЧАЕС та “Укриття”, що було збудоване над її зруйнованим 4-м енергоблоком. На думку автора, в означений період визріло усвідомлення необхідності залучення до вирішення Чорнобильської проблеми світового науково-технічного досвіду та його матеріального й фінансового потенціалу.

У рецензованій праці зроблено наголос, що з часу проголошення державної незалежності України почався новий етап у вирішенні проблем Чорнобильської катастрофи. Автор не уникає тих питань, котрі ще й сьогодні не вирішені, однак більше в її праці документів, які стосуються вирішення Чорнобильської катастрофи.

Попри те, що автор визначила свою книгу як наукову, без сумніву, вона стане в пригоді широкому колу читачів, чимало корисного почерпнуть з неї фахівці, працівники міжнародних структур в Україні, зрештою, і державні, і громадські діячі не повинні пройти повз це оригінальне й дуже потрібне видання. Тим більше, що воно підготовлене на замовлення Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і фінансувалося за кошти Чорнобильського фонду. Прикро, що надто малий тираж — лише 2 тис.

М. М. ВІВЧАРИК (Київ)

* * *

Проблеми, що постали в Україні внаслідок Чорнобильської катастрофи, в силу своєї поліаспектності, складності й актуальності викликали інтенсивну реакцію західноєвропейської і світової спільноти як на обсяг труднощів, так і на власне українські й загальносоюзні заходи щодо їх ефективного подолання, а також усунення або зменшення шкідливих наслідків чорнобильських подій 1986 р.

Дослідження покликане заповнити прогалину, що склалася в українській і світовій історіографії за відсутності узагальнення й аналізу динаміки та якісних проявів ставлення Заходу до чорнобильської проблематики та виваженої, науково відтвореної інформації про форми, якісний та кількісний склад суб'єктів реагування, динаміку журналістської й науково-дослідної активності представників громадянських суспільств міжнародного співтовариства у другій половині 80-х — 90-х рр. XX ст.

Дослідження Н. П. Барановської здатне задовольнити інтерес наукової громадськості й широкого загалу до зацікавленості й занепокоєння населення різних країн наслідками аварії на ЧАЕС за десятками функціональних напрямів.

Структура монографії в цілому задовольняє вимогам наукового конкретно-історичного дослідження і дозволяє ефективно забезпечити досягнення поставленої мети. Цьому сприяє також формальна інтерпретація статистичного й рефлексивного матеріалу, відповідного добору конкретно-наукових й міждисциплінарних методів і способів обробки документальної бази роботи.

Основна структура дослідження базується на контроверсивному застосуванні проблемно-хронологічного принципу. Після вступної частини, в якій дослідниця окреслює актуальність, мету й шляхи реалізації останньої в праці, експонуються чотири змістовні розділи, пов'язані за допомогою проблемно-хронологічного принципу.

В розділі першому — “1986 рік: планетарні наслідки аварії на ЧАЕС” читачеві пропонується погляд автора на перші прояви реакції світового співтовариства на аварію 4-го енергоблоку станції. Мікроструктура цього розділу диференційована на чотири глави.

В розділі другому — “Чорнобильська проблема і світове співтовариство в умовах СРСР (1987—1991)” акцентується увага на специфіці громадського, приватного та державного реагування Заходу на результати чорнобильських подій. Механізм налагодження міжнародного й двостороннього співробітництва з метою мінімізації шкоди від аварії на ЧАЕС детально описано в розділі третьому — “Вирішення чорнобильських проблем в умовах державної самостійності України”.

З огляду на поставлену Н. П. Барановською мету особливого значення в структурі всього дослідження набуває розділ четвертий — “Чорнобильська проблема в зарубіжних публікаціях”, до якого як самодостатній бібліографічний додаток інтегровано перелік зарубіжних публікацій про проблеми, що утворюють тематичний комплекс інформаційних потреб західного читача у 1987—1997 рр. щодо одержання даних про аварію з різних джерел інформації.

Для достатнього уявлення про комплексність запропонованої праці доцільно зупинитися на базових елементах опису в рамках основної структури дослідження.

В першому розділі автором розкрито ставлення європейської громадськості до факту та наслідків Чорнобильської катастрофи, показано роз-

біжності підходів до цих факторів за порівняльним вектором ФРН — Франція, а також стисло викладено специфіку державного (технічного та дипломатичного) реагування на проблеми, що постали у зв'язку з ЧАЕС, за окремими країнами (Швеція, ФРН, Польща, Франція, Японія, Туреччина та ін.).

Доцільним є розділення дослідницею форм сприйняття інформації про радіоактивний викид і ставлення до неї у колишньому “соціалістичному таборі” та європейських країнах зі сталими демократичними традиціями, оскільки принципово єдина фактуальна основа дала, в залежності від сукупного стану суб’єктивних і об’єктивних чинників у різних суспільствах, різновекторні оцінкові судження, формулювання яких було здійснене на дипломатичному, громадсько-політичному, експертно-технічному, ідеологічному й особистісному рівнях.

На наш погляд, Н. П. Барановська вдало відобразила існуючу розбіжність в інформаційній інтерпретації чорнобильської катастрофи в багатьох європейських та азійських суспільствах і розкрила особливості вираження ставлення до цих проблем через інститути державної влади й управління.

В описуваному розділі репрезентовано змістовні характеристики матеріалів праці:

1. Здійснено процесуальний опис територіально-технічних особливостей реєстрації й первинного оповідання населення європейських країн і Японії про результати чорнобильських подій для екосистем євразійського континенту;

2. Розкрито характер реагування ординарних та надзвичайних органів державної влади й управління СРСР та центрального апарату партії на спроби офіційних представників західних країн протидіяти інформаційній блокаді адекватного висвітлення ситуації на Чорнобильській АЕС;

3. Проаналізовано форми лімітування свободи пересування на терені Української РСР західних журналістів як від друкованих, так і від електронних засобів масової інформації;

4. Простежено організаційні форми участі світової громадськості у спробах подолання катастрофи. Виявлені громадські об’єднання українських іммігрантів у США та Канаді, що активно, в т. ч. і в пресі, опонували доктринальній радянській інтерпретації фактів щодо викидів на ЧАЕС. Проте, на жаль, дослідниця не акцентує увагу на вкрай високому ступені емігрантського суб’єктивізму, що завадило зважено підійти до проблем Чорнобиля;

5. Згадується діяльність КДБ при РМ УРСР з формування “правильної” громадської думки як всередині республіки, так і поза її межами шляхом відповідної агітації служителів культу та осіб, які за родом своєї професійної активності мали вплив на чисельні групи людей;

6. Дослідниця проводить тематизацію сукупності всіх публікацій західних засобів масової інформації (до яких вона мала доступ) про катастрофу на ЧАЕС та її наслідків на певні групи, за деякими з котрих пропонується експонування їхньої питомої ваги від усієї сукупності публікацій західних ЗМІ.

На думку Н. П. Барановської, такий поділ дозволив кількісно визначити рівень зацікавленості аварією на ЧАЕС, що “панувала в світі у 1986 р.”

В другому розділі в рамках періоду 1987—1991 рр. здійснено характеристики участі міжнародних організацій і світової громадськості в розв’язанні вузла чорнобильських проблем. Описується багатоаспектний процес

співробітництва українських політичних й державних інститутів з такими провідними організаціями, як ООН, ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, МАГАТЕ; процес двостороннього наукового, організаційно-технічного й фінансового співробітництва між Україною та зарубіжними країнами; залучення коштів міжнародних фінансових інститутів.

В монографії розкрито основні напрями міжнародної гуманітарної допомоги Україні для подолання наслідків аварії на ЧАЕС: організація дитячої реабілітації закордоном як в окремих країнах, так і в санаторно-курортних закладах ФРН, Італії, Японії, Куби; організація медичного консультування та постачання сучасних медичних технологій і обладнання; профспілкове співробітництво в напрямку забезпечення лікування дітей із забруднених районів та ін.

В третьому розділі відтворено участь України в 1992—1995 рр. в 45 програмах міжнародного співробітництва з метою редукції негативних наслідків аварії на ЧАЕС, проаналізовано структуру витрат загальної суми допомоги в рамках згаданих програм, що становила майже \$15,6 млн (близько половини коштів цієї суми витрачались на проекти, що стосувались медичних аспектів аварії на ЧАЕС).

Зроблено наголос на тому, що більшу частину коштів серед організованих суб'єктів допомоги надала Єврокомісія, якою були надіслані фінансові ресурси, що перевищували надходження від інших органів і організацій в кілька разів (за винятком спеціалізованих установ ООН).

В окремих главах цього розділу розглядаються проблеми координації спільних зусиль між КМ України та Єврокомісією ЄС у рамках науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських проектів; фінансування та техніко-екологічна підтримка функціонування об'єкта "Укриття" з боку різноманітних міжнародних організацій, урядів іноземних держав та зарубіжних громадських організацій, а також їх участь у вирішенні проблем самої Чорнобильської АЕС та зони відчуження навколо неї.

В четвертому розділі зроблено огляд зарубіжних публікацій з чорнобильської проблематики у 1987—1997 рр. Як зазначає Н. П. Барановська, при підготовці розділу нею було використано близько 2000 публікацій, у т. ч. монографій, статті в наукових збірниках та часописах, статті в масовій періодиці.

Незрозумілим є факт відсутності чітко та однозначно визначеної автором кількості публікацій у зарубіжних виданнях, які були інтегровані в тканину її власного дослідження. В табличному додаткові—реєстрі іноземних публікацій, що були опрацьовані дослідницею, міститься 1065 найменувань публікацій; в тексті вказується цифра "близько 2000", що наближено не відтворює попередній показник одиниць публікацій. За умови елементарного аналізу кожної публікації, що утворює основу системи концептуального опису, необхідна чітка визначеність кола документів, що слугують базою наукового відтворення й репрезентативності зроблених висновків.

Кількісне експонування інтенсивності зарубіжних публікацій, центрованих на Чорнобиль у 1987—1997 рр., є адекватним висновкам запропонованого дослідження в розділі четвертому (с. 233). Тут за трьома етапами формування й вияву позиції міжнародної громадськості автором проаналізовано змістовно-тематичні пріоритети і домінуючий характер публікацій за кожен рік десятиріччя з 1987 по 1997 рр. За усіма проблемно-тематичними напрямами, що були виокремлені нею на базі досліджених публікацій, за кожен рік подаються показники питомої ваги профільних публікацій у загальному масиві матеріалів, присвячених чорнобильській проблематиці.

Здійснити системне історичне дослідження та отримати нетривіальні нові наукові знання неможливо без залучення достатньо репрезентативної й достовірної документальної бази. В дослідженні Н. П. Барановської використано широкий спектр опублікованих й неопублікованих документальних даних, що свідчать про високий рівень репрезентативності отриманих результатів дослідження. В масиві неопублікованих джерел нею залучено документи і матеріали національних, відомчих архівосховищ України та Російської Федерації; використано справи ф. 16 Архіву Служби безпеки України, залучено архівні дані Першого відділу Президії Національної академії наук України, опрацьовано справи Технічного архіву виробничо-технічного відділу НВО “Прип’ять”, оброблено дані поточного архіву Мінчорнобиля, Чорнобильської АЕС та ін.

В монографії використано також фонди центральних архівосховищ Росії та України. Дослідниця залучає дані телеграм та листи приватних осіб і громадських діячів на ім’я вищих посадових осіб Союзу РСР, що зберігаються у фондах Центру збереження сучасної документації (м. Москва). Розроблено в праці й інформаційні масиви центральних українських архівів. Зокрема, справи 32-го опису фонду ЦК КПУ, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об’єднань України, використано з метою ілюстрації факту дискоординації діяльності союзних та республіканських органів влади в ході усунення наслідків Чорнобильської катастрофи.

Ядром документальної бази дослідження, згідно з розробленою проблематикою, слугували зарубіжні періодичні видання та дотичний масив монографічної й мемуарної літератури, що виходили друком у 1986—1990 рр.

Серед зарубіжних ЗМІ слід виокремити “U.S. News and World Record”, “Newsweek”, “New-Statesmen”, “World Press Review”, “Christian Century”, що популярно інтерпретувати складні екологічні та політичні аспекти аварії.

В коло періодичних видань, залучених до бази монографії, включено також спеціалізовані наукові фахові видання й офіційні видання центральних органів державної влади і управління країн Заходу. До першої групи входять страхові, медичні, фізико-технічні, технологічні, фінансово-економічні, сільськогосподарські та промислово-технічні бюлетені й часописи: “Bulletin of the Atomic Scientists”; “JAMA: The Journal of the American Medical Association”; “Aviation Week and Space Technology”; “Financial World”. Типовим представником другої групи є “Congressional Quarterly Weekly Report” (U. S. Congress), видання документів про хід та результати слухання в комітетах, комісіях Палати представників і Сенату Конгресу США.

Важливим джерелом оцінково-рефлексних суджень були мемуарні дані. Залучення мемуарної літератури, зокрема, спогадів академіка В. О. Легасова, що займав посаду заст. директора Інституту ядерної фізики АН Союзу РСР та О. П. Ляшка, що на момент катастрофи очолював Раду Міністрів Української РСР, дало можливість В. П. Барановській вирішити проблему підтвердження презентації західній громадськості не тільки офіційної позиції, а й особистої позиції офіційних осіб системи та простежити характер визначення позицій знакових осіб у Чорнобильській катастрофі.

Незважаючи на високий рівень рецензованого дослідження, воно все ж не позбавлене окремих недоліків. Критичні зауваження умовно розділені нами на 3 групи: зауваження методологічного й операційно-методично-

го характеру; зауваження документального характеру; зауваження бібліографічно-допоміжного характеру.

В частині методологічного й операційно-методичного забезпечення ми повинні зупинитись на таких прорахунках. В основі запропонованого дослідження лежить проблемно-хронологічний принцип інтерпретації практичної бази. В рамках перших трьох розділів розглядається комплекс питань, визначених концептами мети і завдань дослідження, які забезпечують послідовність та детермінативну пов'язаність елементів розробки об'єкта вивчення в його історичній еволюції. В першому розділі ретельно характеризуються форми інтер-суб'єктної взаємодії при подоланні проблем Чорнобиля у 1986 р. У другому розділі цей же комплекс з новою специфікою аналізується за періодом 1987—1991 рр. У третьому — за періодом 1992—1997 рр. Порядок структурного відтворення матеріалу в розділі четвертому порушує запропоновану самою ж дослідницею схему втілення проблемно-хронологічного принципу. В даному розділі екстрагується окремий аспект досліджуваних явищ й аналізується за хронологічними відтинками, що зроблені у другому й третьому розділах. Принциповість сегменту виокремленого у четвертому розділі, не викликає сумнівів, проте актуальність деталізованого розгляду повинна суворо узгоджуватися з обраними формами, методологічними засадами інтерпретації документального матеріалу. В частині другій розділу першого розгляд соціоінформаційної взаємодії доцільніше було б здійснити за векторами: офіційні представники країн Заходу — уповноважені офіційні особи центральних партійних органів і органів державної влади та управління; кореспонденти західних ЗМІ — офіційні представники радянського режиму; контакти на позаурядовому й неофіційному рівнях (в т. ч. й налагодження відносин між науковою громадськістю).

В частині бібліографічного забезпечення й оформлення слід звернути увагу на посилання 1-е на сторінці 15. В порівнянні з іншими посиланнями на публікації в ЗМІ очевидно є відсутність у праці інтегральної формалізації при наведенні даних документів масової періодики. Прийнятий стандарт вимагає при посиланні на публікації в газетних засобах масової інформації вказувати лише назву, рік, число та номер випуску спеціального видання. З огляду на це, незрозуміло, якими критеріями користувалась дослідниця, подаючи в тексті посилання автора з найменуванням його статті у газетному виданні.

Висновок. У цілому, рецензована книга Н. П. Барановської, написана на високому науковому й літературному рівні, є підтвердженням незгасаючої актуальності Чорнобильської тематики, а також слугує унаочненням значного стрибка вітчизняної історичної науки до неупередженого висвітлення наслідків лиха на ЧАЕС.

М. А. ЖУРБА (Київ), О. С. ПАХТУНОВ (Київ)